

**Типологія структурно-семантичної організації рецензій
в українській і польській мовах**

У статті розглядаються особливості структурно-семантичної організації українських і польських мовознавчих рецензій. Основна увага зосереджується на з'ясуванні специфіки обов'язкових мікротем рецензії, зокрема, „Автор книги”, „Достоїнства видання” та „Недоліки книги”. Встановлено, що факультативними міні-темами рецензій як в українській, так і в польській мовах є „Адресат”, „Подяка автору” та „Побажання й поради”.

Ключові слова: мовознавча рецензія, структурно-семантична організація тексту, оцінна інформація, обов'язкові та факультативні мікротеми.

Levchuk I. P. Typology of the reviews' structural-semantic organization in Ukrainian and Polish languages. The question of the article is peculiarities of structural-semantic organization of the Ukrainian and Polish linguistic reviews. The main attention is devoted to elucidation of the review's obligatory micro themes specifics, in particular, “The author of the book”, “Edition merits”, “Edition demerits”. It was cleared up that in Ukrainian as well as in Polish there are “Addressee”, “Thanks to the author” and “Wishes and advises”.

Key words: linguistic review, structural-semantic organization of a text, appreciated information, obligatory and elective micro themes.

Протягом останніх років, як відомо, активізувалися дослідження специфіки структурної організації наукового тексту. Зокрема, мовознавча наука має кілька ґрунтовних праць про особливості наукової комунікації, як-от монографії С.Я. Єрмоленко[2], А.П. Коваль[3], Н.Ф. Непийводи[5], М.М. Пещак[6], Т.В. Радзівєвської[7] та ін. Проте досі в українській лінгвістиці не проаналізовано детально жанри наукової літератури, специфіку їх структурно-семантичної

організації. Варто зауважити, що в дослідженнях українських мовознавців принагідно порушуються проблеми організації текстів „ядрових”[11,67] жанрів наукового стилю, однак поза увагою все ж залишаються тексти „периферійних” жанрів. Інша ситуація склалася в російській та польській лінгвістиках, у яких специфіці „периферійних” жанрів наукового стилю присвячені розвідки О.А. Лаптевої[8], В.Г. Ляпунової, О.Д. Мешкова[9], Т.І. Сіндєєвої[10], О.С. Троянської[12], У. Жидек-Беднарчук[15], М. Зашко-Зелінської[14] та ін. Зокрема, згадані науковці найчастіше звертають увагу на жанр рецензії. Тому, на нашу думку, актуальним завданням є не лише аналіз специфіки структурно-семантичної організації рецензій в українській мові, а й порівняння їх із відповідними текстами, скажімо, польської мови, з’ясування типологічних особливостей. Об’єктом нашого дослідження слугують мовознавчі рецензії 60-70-х років ХХ ст., вміщені на сторінках журналів „Мовознавство” та „Język polski”.

Термін „рецензія” походить від лат. *recensio*, що значить „огляд”, „розгляд”, „оцінка”. Літературознавчий словник-довідник подає цю дефініцію так: „Рецензія — один із провідних жанрів літературної критики, що розглядає й оцінює твори художньої літератури, мистецтва, визначає їх вартість та характеризує допущені, на думку критика, хиби, недоліки” [4,242]. Однак у польському словнику літературних термінів зазначено, що рецензія „може набувати різної форми: від сухої інформації з кількох речень про певну культурну подію до вільного фейлетону (переклад наш. – І.Л.)” [13,424]. А отже, рецензії не пишуться за єдиним зразком.

Залежно від галузі знань структурно-семантична організація рецензії може змінюватися. Упорядкування структурних елементів мовознавчої рецензії зумовлюють такі чинники, як жанр аналізованої книги (монографія, збірник праць тощо), реальна проблема, що порушується автором рецензованого твору. Не викликає сумнівів і те, що вибір композиційних елементів тексту та їх конкретне мовне наповнення перебуває також у прямій залежності від авторського „я”.

Зокрема, в одних рецензіях основною метою може бути оцінка позитивних моментів і критика недоліків, а в інших – у центрі уваги постають судження автора про роль і місце в науці тієї галузі знання, котрій присвячена книга. Щоправда, нерідко є й такі рецензії, що лише розглядають зміст книги, сконденсовано переказуючи її. Але й такий підхід може бути цілком виправданим, оскільки рецензент у такий спосіб вирізняє найсуттєвіше в аналізованому творі, детально зупиняючись на одних положеннях і повністю опускаючи інші, а отже, таким чином виявляє своє ставлення до повідомлюваного.

Як уже зазначалося, рецензія – це передусім оцінка конкретного твору. Проте оцінка в прямому значенні слова – це лише одна з основних мікротем рецензії. Адже функція інформування й оцінки реалізується через цілий комплекс міні-тем і мотивів у структурному відношенні та через відповідні мовні конструкції в семантичному аспекті.

Кожна журнальна рецензія розпочинається із **заголовка**, яким автор намагається, передусім, привернути увагу читача, зацікавити його, заінтригувати. Зауважимо, що вже у семантичній структурі заголовка “закладені семи, які дають йому можливість вказувати або натякати одночасно на кілька основних елементів змісту”[1,63]. Заголовок може вирізняти основну тему, ідею, наголошувати на своєчасності видання певної книги. Семи заголовка, вказуючи на зв’язок зі змістом тексту, можуть створювати й певне емоційне забарвлення і навіть підтекст. Проте характер заголовка журнальної рецензії великою мірою залежить від особливостей видання, його традицій. Зокрема, у мовознавчих рецензіях (як українських, так і польських) перевага надається заголовкам, тотожним до назв рецензованих праць. Очевидно, це зумовлюється тим, що рецензент, передусім, виступає як науковець, а не письменник чи публіцист. До того ж, така форма найменування рецензії спрощує пошукову роботу читача: на основі заголовка

відомо, про яку книгу йтиметься. Отже, реалізується основна функція заголовка – інформативна.

Обов'язковим структурним елементом кожної рецензії є **бібліографічний опис видання**, проте, оскільки в досліджуваних текстах така інформація подається в заголовку, то власне рецензія найчастіше розпочинається з **констатації факту появи тієї чи іншої праці**. Ця міні-тема представлена в українських мовознавчих рецензіях такими лексико-синтаксичними конструкціями: „... *вийшла в світ колективна монографія...*” [Шайкевич А.// Мовознавство. – 1967. - №6. – С.86]; „*Польська Академія наук видала монографію...*” [Непокупний А.// Мовознавство. – 1967. - №2. – С.84] та ін. Почасти рецензент у межах цієї мікротеми акцентує увагу на вагомості певного видання, напр.: „*Серед нових праць про творчість І. Франка не може не привернути уваги книжка І. Білодіда...*” [Ващенко В.// Мовознавство. – 1967. - №3. – С.93].

Аналогічні конструкції активно функціонують і в польських мовознавчих рецензіях, напр.: „*Przed kilku miesiącami Drżavna zalożba Slovenije wydała kolejną pozycję w długim i udanym cyklu podręcznych słowników dwujęzycznych...*” [Grzeszczuk S.// Język polski. – 1979. - №1. – S.74]. Однак нерідко трапляються лексико-синтаксичні конструкції, позначені індивідуально-авторським чинником, напр.: „*Pod ladami księgarni naukowych znów zabłysnęła książka, którą czytelnicy zapowiedzi wydawniczych i łowcy plotek, „co kto z humanistów-językoznawców pisze”, zamawiali wcześniej po znajomości u życzliwych sprzedawczyń znających dysproporcje między popytem a podażą*” [Pisarkowa K.// Język polski. – 1974. - №4. – S.288].

Варто зауважити, що часто вже при повідомленні про нове видання рецензент наголошує на **необхідності** такої **праці**, її **практичній цінності** для **адресатів**. Очевидно, це пояснюється бажанням автора вплинути на психологію читача, „змусити” звернутися до рекомендованої книги.

Щоправда, не завжди текст рецензії починається з повідомлення про видання праці. Здебільшого рецензент вважає за необхідне спершу поінформувати читача про **ступінь вивченості проблем**, що порушуються автором рецензованої книги, та попередні видання в цій галузі. До речі, на противагу польським рецензіям українські тексти 60-70-х років позначені впливом радянської ідеології в організації міні-теми „Ступінь вивченості проблем конкретної галузі знань”. Наприклад: *„Документи та матеріали з'їздів КПРС, постанови ЦК КПРС і Радянського уряду, доповіді та промови видатних державних діячів, проблемні статті центральної преси... – усі ці тексти ... підлягають терміновому перекладові. Щоб уявити собі обсяг роботи перекладачів, які працюють у цій галузі, слід згадати величезну роботу наших видавництв над перекладом творів К. Маркса і Ф. Енгельса, В.І. Леніна, праць видатних діячів Комуністичної партії...”* [Буцько М., Коптілов В.// Мовознавство. – 1967. - №6. – С.84].

Одним із стрижневих компонентів вступної частини рецензії почасти є **характеристика особи автора книги**. Зокрема, наголошується на авторитеті дослідника, його науковому досвіді, відданості своїй справі та наполегливості в пропагуванні наукових поглядів. Наприклад: *„Перу відомого чеського історика-медієвіста Йозефа Мацурека, професора університету в Берні, належить низка наукових публікацій...”* [Гумецька Л.// Мовознавство. – 1967. - №4. – С.92]; *„Slawista (studiował w Lublanie I Krakowie), znany tłumacz literatury polskiej, pisarz, poeta i krytyk rozumiał potrzebę wydania dobrego słownika...”* [Pakulanka A.// Język polski. – 1979. - №1. – S.74].

Проте значно частіше відомості про автора книги читач отримує згодом, після короткого огляду видання, або ж поступово в ході ознайомлення з основними положеннями, висловленими рецензентом. Однак навіть через дещо поверхневу характеристику автора книги все ж зрозуміле ставлення до нього

рецензента, що підкреслюється добором специфічних лексико-синтаксичних конструкцій з атрибутивними лексемами на зразок: “відомий”, “видатний”, “популярний”, “шановний”, “досвідчений”, “znany”, “ważny”, “wiadomy” тощо. Зауважимо, що в українських мовознавчих рецензіях 60-70-х років мікротема „Автор книги” порівняно з відповідними конструкціями проаналізованих польських текстів представлена детальніше, ґрунтовніше й різноманітніше.

Оскільки одним із головних функціональних завдань рецензії є повернути увагу читача, зацікавити рецензованою книгою, то, звичайно, важливим її структурним компонентом є міні-тема „Адресат”. Проте ця мікротема, як засвідчує дослідження, є факультативною в українських і польських мовознавчих рецензіях. Здебільшого робиться спроба окреслити коло потенційних читачів, напр.: *„Словник, безперечно, буде корисним для всієї великої армії працівників ідеологічного фронту: викладачів вузів і середніх шкіл, перекладачів, працівників редакцій і видавництв”* [Буцько М., Коптілов В.// Мовознавство. – 1967. - №6. – С.86]; *„Recenzowana książka jest podręcznikiem przeznaczonym dla początkujących i średnio zaawansowanych studentów anglojęzycznych uczących się języka polskiego”* [Miodunka W., Ropa A.// Język polski. – 1979. - №1. – S.70].

Стрижневим структурним елементом будь-якої рецензії є **огляд змісту книги**, її провідних тем і проблем із урахуванням достоїнств видання. А отже, завдання основної частини – конкретизувати уявлення читача про зміст, структурну організацію та якісні показники рецензованої праці. Загалом міні-тема „Достоїнства книги” характеризується такими мотивами, як новизна, інформативність, актуальність, корисність і практична цінність, порівняння з іншими книгами, оформлення видання.

Звичайно, в рецензії не є обов’язковим використання всіх цих компонентів. Рецензент наголошує лише на тому, що вважає за доцільне вирізнити. Проте в досліджуваних текстах рецензій простежується традиція детального огляду змісту

книги. Прикметно, що польські рецензенти значно частіше вдаються до переказу змісту праці, тому варто вирізняти переказ-обговорення, переказ-роз'яснення, -рекомендацію, -вказівку [15,27]. Своєрідним сигналом змістового аналізу для читача є мовні формули на зразок: „оглянемо коротко зміст”, „зміст книжки такий”, „подаєм докладніший зміст” та ін. Водночас, зростає навантаженість тексту лексико-синтаксичними конструкціями, що посилюють логізацію викладу та структурування частин рецензії. Наприклад: „У першому розділі монографії викладаються...”, „Розділ другий переконливо показує...”, „Розділ третій аналізує...” [Шайкевич А.// Мовознавство. – 1967. - №6. – С.87] й аналогічні конструкції в польських рецензіях: „*Podręcznik składa się z czterech części. Część pierwsza podręcznika poświęcona jest...*”, „*Druga część podręcznika podaje...*” [Miodunka W., Ropa A.// Język polski. – 1979. - №1. – S.70-71].

Принагідно зазначимо, що, аналізуючи зміст публікації, рецензент здебільшого послуговується одним із таких способів подачі оцінної інформації:

а) оцінна інформація передається паралельно з інформацією про структуру та зміст рецензованої праці; у цьому випадку елемент оцінки спостерігається в описі кожного компонента праці;

б) оцінна інформація передається окремо від інформації про структуру та зміст рецензованої праці; а тому опис публікації поділяється на дві частини: власне описову, в якій містяться відомості про об'єм, структуру, зміст первинного тексту, та оцінно-критичну частину (з елементами роздуму, полеміки), що містить оцінку компонентів праці, критичні зауваження рецензента.

Варто зауважити, що в безпосередньому зв'язку з достоїнствами книги розглядаються рецензентом і **недоліки**. На основі проаналізованих текстів рецензій можна вирізнити помітну тенденцію до аргументації недоліків праці (тоді як достоїнства зазначаються переважно на рівні констатації). Тому суттєвою характеристикою способу викладу цієї міні-теми є роздум (рідше – полеміка).

Привертають увагу, зокрема, конструкції, що застосовуються при переході від позитивних моментів книги до її недоліків, адже науковець здебільшого висловлює доброзичливе ставлення до рецензованої праці та її автора. Наприклад, у текстах українських мовознавчих рецензій 60-70-х років активно функціонують такі конструкції: „**На жаль**, у книзі не наводиться таблиця частоти кожної фонемі, що могла б становити інтерес для читачів”, „**Заслуги авторів монографії безсумнівні, проте хочеться висловити і ряд критичних зауважень**” [Шайкевич А.// Мовознавство. – 1967. - №6. – С.87-88]; „**Щоправда, деякі з екскурсів автора за межі мовознавства потребують корективів**” [Непокупний А.// Мовознавство. – 1967. - №2. – С.85]. Для польських рецензій теж характерне маркування критичних зауважень вставними конструкціями, що допомагають уникнути категоричних інтонацій, а отже, зберегти тактовність у висловленні недоліків. Наприклад: „**Szkoda tylko, że w Słowniku znalazła się pewna ilość błędów drukarskich...**” [Pakulanka A.// Język polski. – 1979. - №1. – S.75]; „**Szkoda, że autor nie wyzyskał tak popularnych książek, jak np. J.Pertka: Wielkie dni malej floty i Druga mała flota...**” [Górniewicz H.// Język polski. – 1976. - №3. – S.225].

Почасти рецензент, уникаючи категоричних оцінок, запрошує автора й читачів до дискусії про певні позиції аналізованої праці. Наприклад: „**Зрозуміло, з деякими положеннями монографії можна полемізувати. Так...**” [Коптілов В.// Мовознавство. – 1973. - №1. – С.87]; „**Niech mi wolno będzie podyskutować na tym miejscu z autorem co do sposobu szczegółowego przedstawienia powiązań kaszubsko-malborskich**” [Popowska-Taborska H.// Język polski. – 1968. - №3. – S.232].

Зрозуміло, що **мотиви критики** можуть бути різноманітні, проте, на нашу думку, доречно вирізнити такі її складові, як відсутність новизни, неповнота у викладі матеріалу, недостатня аргументація, відсутність покликань і прикладів, невинуватна широта матеріалу, невідповідність змісту книги її назві, недбалість мови та незадовільне оформлення.

У висновковій частині рецензій спостерігаємо тенденцію до **ствердження наукової вартості дослідження** (попри вказані рецензентом недоліки). Найчастіше автор використовує для цього мовні вирази на зразок: „**Висловлені нами зауваження не знижують загальної позитивної оцінки великої й кроніткої праці укладачів ... словника...**” [Буцько М., Коптілов В.// Мовознавство. – 1967. - №6. – С.86]; „**Wszystkie te i tym podobne drobne zastrzeżenia nie umniejszają wartości książki Schenkera, która z pewnością odegra ważką rolę w popularyzacji języka polskiego w USA**” [Pisarek W.//Język polski.– 1968.- №1. – S.72].

Доброзичливий характер рецензії також підкреслюється міні-темою „**Побажання та поради авторові**”. Зауважимо, що побажання є не лише прихованим способом висловлення недоліків книги, а й почасти стосується майбутнього рецензованої праці. Зокрема, в українських мовознавчих рецензіях 60-70-х років функціонують лексико-синтаксичні конструкції з бажальною семантикою зі стрижневими предикатами “*варто було б*”, “*можна було б*”, “*слід було б*” та ін., а в рецензіях польською мовою домінує форма умовного способу “*najlepiej by było*”.

Очевидно, найвищим виявом прихильності рецензента можна вважати **висловлення подяки автору книги**. Цей структурно-семантичний компонент тексту українських мовознавчих рецензій варто виокремити в мікротему, що має факультативний характер. Звичайно, розташування міні-теми „**Подяка автору**” не є композиційно визначеним, але здебільшого вона завершує текст рецензії, тобто є елементом висновкової частини. Наприклад: „...**тепер треба подякувати авторам книги, редакторові та видавництву за створення українського компедія з слов'янського мовознавства**” [Супрун А.// Мовознавство. – 1967. - №3. – С.92].

Прикметно, що висновкові частини мовознавчих рецензій у польській мові вирізняються наявністю своєрідного **виправдання попередніх критичних зауважень** (у польській лінгвістиці подібні мовні стратегії класифікуються як

„ogródki”[15,18]). Наприклад: „*Mimo zapowiedzi, nie mogłem się powstrzymać od kilku uwag krytycznych. Ale niech autorki nie mają mi tego za złe*” [Reczek J.// Język polski. – 1976. - №3. – S.236]. Проте цей компонент архітекτονіки тексту рецензії є факультативним і здебільшого позначений впливом авторського „я”.

А отже, дослідження текстів мовознавчих рецензій 60-70-х років української та польської мов виявило, що закономірністю їх композиційної організації є наявність п'яти елементів: заголовка, бібліографічного опису видання, вступної, основної та висновкової частин. Визначена послідовність цих елементів і прагматична настанова кожного обумовлюють функціонування структурних компонентів, що відповідають обов'язковим мікротемам рецензії: „Автор книги”, „Достоїнства праці” та „Недоліки видання”. Факультативними міні-темами рецензій є „Адресат”, „Подяка автору” та „Побажання й поради”, якими найчастіше й завершується текст.

На рівні комунікативної семантики типовими для досліджуваних рецензій обох мов є структури власне інформативного характеру, рекомендування коментованого об'єкта та лексико-синтаксичні конструкції з оцінною семантикою. Почасти в рецензіях польською мовою з'являються питальні речення як засіб створення авторського діалогу.

У подальших студіях варто буде зосередити увагу на динаміці структурно-семантичної організації рецензій в українській та польській мовах для з'ясування типологічних особливостей сучасних текстів.

Література

1. Грицюк Л.Ф. Номінативна багатоплановість змістовних елементів заголовка // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 63-65.
2. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982.- 210с.
3. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української мови: Структура наукового тексту – К. : Вища школа, 1970. – 306с.

4. Літературознавчий словник – довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю.І.Коваліва та ін. – К.: ВЦ"Академія", 1997.-591с.
5. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ "МФА", 1997.- 303с.
6. Пешак М.М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту. – К.: Українознавство, 1994. – 272с.
7. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації:–К.:Наук. думка, 1993. –192с.
8. Лаптева О.А. Внутрстилевая эволюция современной русской научной прозы // Развитие функциональных стилей современного русского языка. – М., 1966. – С.176-188.
9. Ляпунова В.Г., Мешков О.Д., Терехова Е.В. А book about books. Композиция и язык научных рецензий.–М.: Наука,1990.–143с.
10. Синдеева Т.И. Некоторые особенности композиционно-речевой организации жанра "научная рецензия" // Функциональные стили и преподавание иностранных языков. - М.: Наука, 1982. - С.27-42.
11. Троянская Е.С. Научное произведение в оценке автора рецензии // Научная литература: Язык, стиль, жанры. – М.: Наука, 1985. – С.67-81.
12. Троянская Е.С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей // Общие и частные проблемы функциональных стилей. – М.: Наука, 1986. – С.15-23.
13. Słownik terminów literackich/ Pod red. J. Sławińskiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1988. – S.424.
14. Zaśko-Zielińska M. Recenzja i jej norma gatunkowa// Poradnik Językowy. – 1999. - №8-9. – S.96-108.
15. Żydek-Bednarczuk U. Akty mowy i strategie pragmatyczne w recenzji naukowej// Język – człowiek – kultura/ Pod red. B. Czopek-Kopciuch.- Piotrków Trybunalski, 2000. – S.11-20.